

Osmanlı'dan Günümüze İktisadi Meselelerimiz

Mehmet Bulut

alBaraka
Yayınları

MEHMET BULUT

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesinde iktisat tarihi profesörüdür. 1970 yılında Çanakkale’de doğdu. İlk ve orta eğitimini Çanakkale’de, yüksek öğrenimini İzmir’de 1992’de Dokuz Eylül Üniversitesi İktisat Bölümünde tamamladı. 1994-1996 yılları arasında Ankara ve İstanbul’da iki farklı Üniversitede ayrı ayrı doktora derslerini bitirip “yeterlilik” sınavlarını da başarıyla tamamladıktan sonra “iktisat ve tarih” alanında çalışmayı planladığı konudan dolayı modern kapitalizmin ilk merkez ülkelerinden Hollandada doktora yapmaya karar verdi. İktisat tarihi alanında 1998 yılında Posthumus Enstitüsü’nden ikinci yüksek lisans ve 2000 yılında da Utrecht Üniversitesi’nden doktora derecelerini aldı. 2001 yılında Yardımcı Doçent, 2003’te Doçent ve 2008 yılında Profesör oldu.

Araştırma Görevlisi olarak 1993 yılında Kırıkkale Üniversitesinde başladığı akademik kariyerine doktora sonrasında Başkent Üniversitesi’nde devam etti. İlgili üniversitede, öğretim üyeliği, İktisat Bölüm Başkanlığı, Fakülte Kurulu ve Fakülte Yönetim Kurulu Üyeliği görevlerinde bulundu. 2011 yılında Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi kurucu Dekanı ve Rektör Yardımcısı oldu; 2012 yılında Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Üyeliği’ne atandı. Aynı yıl Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Üyeliğine seçildi. 2013 yılında İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Rektörü oldu. 2016 yılında Cambridge Analytica IF tarafından verilen Yüksek Öğretime Hizmet ödülüne layık görüldü. Yine aynı yıl Oxford Worldwide Press tarafından yayınlanan “Successful People in Turkey” adlı eserde Türkiye’nin en başarılı insanları arasında yer aldı.

Dr. Bulut, uzun dönem (*long term-longue durée*) ekonomik kalkınma ve gelişme, ülkeler arası ekonomik farklılıkların nedenleri, performans karşılaştırmaları, uluslararası ekonomi politik, Osmanlı iktisat ve medeniyeti, Osmanlı- Avrupa- Atlantik Ekonomik İlişkileri, İktisat Tarihi, İktisadi Düşünce, İslam İktisadı, Finans ve Kurumlarla ilgili alanlarda çalışmaktadır. İsveç/Dalarna, İngiltere/Cambridge ve Amerika Birleşik Devletleri/Harvard ve Princeton Üniversitelerinde araştırmalar ve akademik çalışmalar yaptı. Yurt içi ve yurt dışındaki yayınevlerinde İngilizce ve Türkçe kitapları yayımlandı. *American Journal of Economics and Sociology* (New York), *Journal of Economic and Social History of Orient* (Leiden), *Journal of European Economic History* (Roma) ve *Middle Eastern Studies* (Londra), *Journal for the Study of Religion and Ideologies*, *Journal of Al-Tamaddun* (Kuala Lumpur), *Journal of Nusantara Studies* (Jakarta) gibi akademik dergilerin de aralarında bulunduğu çok sayıda uluslararası yayın organında makaleleri yayınlanmıştır.

Dr. Bulut, Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi ile İslam Ekonomisi ve Finans Dergisi’nin editörlüğünü yürütmektedir. Bulgarca, Arapça, Felemenkçe ve İngilizce bilen Dr. Bulut, evli ve üç çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	7
Dünya Güç Merkezi Akdeniz'den Atlantik'e Kayarken Avrupalılar ve Osmanlılar.....	9
Merkantilistler Karşısında İki Osmanlı Düşünürünün İktisadi Yaklaşımları: Birgivi Mehmet Efendi ve Kınalızade Ali Efendi.....	21
Osmanlılarda Ekonominin Finansmanı Meselesine Yeniden Genel Bir Bakış.....	39
Sultan II. Abdülhamid Dönemi Eğitim ve Ekonomi'ye Yeniden Bir Bakış.....	53
XX. Yüzyıl Başlarındaki Çanakkale Savaşları ve Dünya Ekonomisindeki Gelişmeler	65
1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'de Devletçiliğe Geçiş	83
Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Borçlar Meselesi	103
Ek Tablolar.....	121
Türkiye'nin Dünya Ekonomisindeki Yeri ve Geleceği.....	147
Kaynakça.....	161
İndeks.....	167

ÖNSÖZ

Bu kitap, içinde bulunduğumuz medeniyet coğrafyasında yaşayan ve düşünen beyinlerin yüzyılı aşkın bir süredir tartışa geldiği ve bir türlü uzlaşamadığı *Osmanlı'dan Günümüze İktisadi Meselelerimiz* ile ilgilidir. Kitabın içindeki bölümlerin bir kısmı daha önce bazı ilmî dergilerde yayınlanmış bazıları da ilmî toplantılarda tebliğ olarak sunulmuştur. Amacımız hâlâ tartışılan bu iktisadi meselelerimiz ile ilgili otuz yılı aşkın bir zamandır fikrî ve fizikî çabalarımız sonucunda ulaştığımız kaynaklar ve veriler ışığında bu tartışmalara daha tutarlı ilmî sonuçlara ulaşmak konusunda iki omuzu üzerinde sorumlu bir baş taşıyanlara bir nebzecek de olsa destek sağlayabilmektir.

Fransızların yirminci yüzyılda yetiştirdikleri en büyük beyinlerden biri olan Fernand Braudel, “iktisadi ve sosyal meseleler ile ilgili bir konuda hüküm verebilmek için o meseleye en az iki yüzyıl, daha iyi anlamak için üç yüz, daha da iyi anlamak için dört yüz, hatta beş yüz yıl geriden bakmak gerekir” (*long dure/long term*) yaklaşımını önermektedir. Kadim medeniyetler coğrafyasında yaşayanlar olarak uzunca bir dönem sosyal ve iktisadi meselemizi ön yargılarla veya hakikatten uzak şekilde bizim dışımızdaki coğrafyalarda üretilmiş bilgi ve teorilere göre çözmeye, çözümleme ve hal yoluna koyma çabaları hız kesmeden devam ediyor gibi görünmektedir. Öyle görünüyor ki bu çabalarla bir türlü işin içinden çıkamıyor, uzlaşamıyor ve enerjimizin önemli bir bölümünü boşa harcıyoruz. Bu bahiste ülkemizde özellikle belli başlı kesimlerde kabul gören Avrupamerkezci/lik (*Eurocentrisi/st/sm*) yaklaşımına dayanan bakış açısının sosyal ve iktisadi meselelerimiz ile ilgili doğruya ve hakikate ulaşmakta önemli bir engel teşkil ettiğinin altını çizmek gerekir.

Osmanlılar tarih sahnesine Anadolu'da Selçuklular'dan sonra ortaya çıktılar ve kadim medeniyetlerin merkezi olan "berketli hilal" havzasını da içine alan Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının merkezi olan geniş bir coğrafyada "*Pax-Ottomana*" olarak adlandırılan "Osmanlı barışı" nı sağlayarak altı yüz yılı aşan uzunca bir dönem hüküm sürdüler. Bunu da Batılıların, Avrupalıların tüm dünyayı etkisine aldıkları modern zamanlarda gerçekleştirdiler. Bazı sosyal bilimci ve tarihçiler Osmanlılar için "Üçüncü Roma" benzetmesini yapmaktadırlar. Her medeniyetin kendinden önceki hâkim medeniyetlerin tecrübelerine dayanarak ihtiyacına uygun olanları tevarüs ettiği gerçekliği temelinde Osmanlılar ile anılan veya diğer büyük güçlerle bazı benzerlikleri olmasından daha doğal bir şey olamaz. Ancak Osmanlıların insana ve "rıza ve gönül fethine" verdikleri önem anlaşılmasa tarihte doğuda ve batıda kurulmuş güçlü ve kudretli devlet ve imparatorluklardan en temel farkları anlaşılabilir. Osmanlıların kurduğu ve uzun süre sürdürdükleri ilmî, iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel yapı ve sistemlerinin farklılıklardan güç alan, "uzlaşma ve dayanışma" kültür ve medeniyet tasavvuruna yaslanan, "insanı yaşat ki devlet yaşasın" anlayışına dayanan yönünü fark etmeden ne iktisadî ne finansî ne de diğer yönlerini doğru ve tutarlı bir bütünlük içinde anlayıp kavrama imkânı zor görünmektedir.

Yaşadığımız medeniyet coğrafyamızda Osmanlı'dan günümüze yaşanan değişim ve dönüşümde devamlılık arz eden konular olduğu muhakkaktır. Bunlardan belki de en önemlileri iktisadî alandaki meselelerimizdir. Bu çalışmayla bu alandaki bütüncül ve tutarlı bir anlayış ve kavrayışa bir nebze katkımız olursa ne mutlu bize...

Kitabı gözden geçiren Cem Korkut ve Mehmet Tuğrul'a, basım ve dizgide emeği geçen başta Ahmet Faruk Çağlar ve ekibi olmak üzere, Albarka Yayınlarındaki yetkililere teşekkürü borç bilirim.

Gayret bizden her türlü te'sir ve başarı Allâh (CC)'tandır.

Mehmet Bulut
İstanbul, Nisan 2021

DÜNYA GÜÇ MERKEZİ AKDENİZ'DEN ATLANTİK'E KAYARKEN AVRUPALILAR VE OSMANLILAR*

Yirmibirinci yüzyılın ilk iki on yılında Türkiye ile Avrupa arasındaki ilişkilerde önceki dönemlerin daha iyi anlaşılmasına zemin teşkil edecek önemli kırılmalar ve gelişmeler yaşandı. Bu dönemdeki Türkiye-Avrupa ilişkilerindeki gelişmelere yakından tanıklık edenler ilişkilerin sahiciliği ve samimiyet konusunda yeni fikirlere ve sonuçlara ulaşabilirler. İki tarafın gerçeklikleri, tarihi geçmişleri, kültür ve medeniyetleri ile geleceğe yönelik önceliklerinin daha iyi anlaşılmasıyla ilişkilerdeki sahicilik de daha sağlıklı bir zemine oturtulabilir ve geleceği birlikte inşaa etme konusunda birbirlerine olan ihtiyaç daha sarîh bir biçimde ortaya çıkmış olarak da değerlendirilebilir.

Türkiye Avrupa ilişkilerinde bu yüzyılın ilk on yılında yeni bir dönemin başlamış olmasına bağlı olarak Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üye olmak üzere müzakerelere başlama (3 Ekim 2005) ve belirlenen müzakere çerçevesine göre eksikliklerin giderilmesi, sistemin Avrupa'nın belirlediği standartlara göre yenilenmesi sürecini kapsadığı görülmektedir. Her ne kadar müzakerelerde siyasal, sosyal, ekonomik vb. alanlarda belli 'kriterler' söz konusu olsa da bundan sonra her iki taraf için tarihsel referanslar sürekli olarak daha fazla gündeme gelecektir. Hem Türkiye ve hem de Avrupa tarafı müzakere süreci ve sonrasında tarihî ilişkilere daha bilinçli ve duyarlı bir biçimde yaklaşacaktır.

* Bu yazı daha önce *Doğu-Batı Dergisi*'nin 34. sayısında yayınlanan makalede yapılan bazı değişikliklerle buraya aktarılmıştır.

Türklerin Avrupalılarla ilişkileri çok uzun bir tarihî geçmişe sahiptir. İki taraf esasen birbirine hiç de yabancı değildir. Tarihî süreç içinde belli dönemlerde Avrupalıların bir kısmı ile Türkler tarihin seyrini değiştirecek düzeyde öneme sahip olaylarda karşı karşıya gelmişlerdir. Mesela, Atilla'nın Avrupa'yı istila etmesi Avrupa'da siyasal ve ekonomik sistemde önemli değişikliklere neden olmuştur. Yine Türklerin İstanbul'u fethetmesiyle Orta Çağ kapanmış ve yeni bir çağ başlamıştır. Anılan her iki olay, Avrupa için olduğu kadar dünya tarihi açısından da son derece önemli sonuçlara yol açmıştır. Türklerin tarihte kurduğu en önemli devlet olan Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasındaki ilişkiler ise son 700 yıllık Avrupa ve dünya tarihinde belirgin öneme sahip olmuştur.

Osmanlılar XIII. yüzyılın sonlarında bağımsız devletlerini ilan ettikleri zaman gelişme yönü ve genişleme alanı olarak Avrupa'ya yönelmişlerdi. Bu tarihten itibaren Osmanlıların dış ilişkilerindeki en önemli muhatapları Avrupalılar olmuştur. Bu tarihlerden başlayan Osmanlı Avrupa ilişkilerinin niteliğinde göze çarpan en önemli husus, Osmanlıların sahip buldukları özellikler ve benimsedikleri dünya görüşü ve değerler sistemine göre Avrupalıların karşısında deyim yerindeyse sürekli olarak 'dik durma' anlayışı içinde oldukları ve ilişkilerde hiçbir zaman kompleksli bir yaklaşımı benimsememiş olmaları, hatta çoğu zaman Avrupalıları kendilerinden aşağıda görme eğiliminde olduklarıdır. Bu anlayışın XIX. yüzyılın ortalarına kadar devam ettiğini söylemek yanlış olmaz.

Uzun tarihî geçmişi bulunan Osmanlı-Avrupa ilişkilerinde en önemli kırılma noktalarından biri 1839 yılında gerçekleşen Tanzimat'ın ilanı ve 1856'daki Islahat Fermanıdır. Osmanlılar her ne kadar daha öncelerden belli alanlarda yenileşme sürecini başlatmış olsa da Tanzimat'a kadar Avrupa ile ilişkilerinde karşı tarafı model alınması gereken, 'üstün' bir taraf olarak kabul etmeleri söz konusu değildir. Dolayısıyla bu tarihe kadar siyasal ve ekonomik alandaki ilişkilerde Osmanlılar, kendi sistem ve değerlerine güvenen, hiçbir komplekse kapılmadan Avrupalılarla her alanda iş birliğini önemseyen bir tavır içindedir. Ancak özellikle Islahat fermanıyla birlikte başlayan süreçte Osmanlılar ile Avrupalılar arasındaki ilişkilerde yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemden itibaren Osmanlıların sistemlerinde gerçekleştirdikleri siyasal, ekonomik, finansal ve hukuksal değişiklikler önceki dönemlerden belirgin olarak farklıdır. Avrupa'daki gelişmelere, modern döneme uyum sağlama

amacının güdüldüğü bu değişimde bundan önceki dönemlerden farklı olarak yıllarca kurup geliştirdikleri ve uyguladıkları ekonomik, sosyal, siyasal, ilmî vb. her alandaki kendi sistemlerine olan özgüvenlerini “sanki” birazcık yitirmiş gibi bir durum söz konusudur. Esasen sistemlerinde insanın ve toplumun faydasına olan her türlü konuda esnekliği esas alan yaklaşım ve uygulamalarında XIX. yüzyılın ortalarına kadar her türlü değişimde kendi kurumlarına güvenerek değişimi gerçekleştirmede zorlanmadıkları ve dünyadaki gelişmelere uyum sağlamada tereddütleri bulunsa da dünya görüşleri ve mensubu buldukları medeniyet değerler sistemine göre değişim konusunda gereğini yaptıkları söylenebilir.

Bu anlayış özellikle de ekonomik ilişkilerde belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Osmanlıların kapitülasyon politikası, günümüz Türk aydınlarının çoğu tarafından bir taviz politikası olarak değerlendirilmektedir. Oysa XV. yüzyılda Güney Avrupa’da Venedik ve Cenevizlilere verilmeye başlanan sonra da XVI. yüzyılda Kuzey Avrupa’da Fransa ve İngiltere, XVII. yüzyılda da Hollanda’ya genişletilen Osmanlı kapitülasyon politikası belirli ekonomik ve politik amaçları öngören, özgüvene dayalı bilinçli bir tercihin sonucudur.

Tarihsel süreç içinde Osmanlı-Avrupa ilişkilerinin dünya ekonomisindeki değişimler ve siyasal alandaki gelişmelere paralel olarak dinamik bir yapıda sürekli değişiklikler gösterdiği anlaşılmaktadır. Ancak bu ilişkilerde Tanzimat’a kadar belirgin olan ve değişmeyen en önemli nokta, Osmanlıların kendilerini hiçbir zaman Avrupalılar karşısında yetersiz görme gibi bir hâlet-i ruhiye içine girmeden kendi sistemlerinin Avrupalılardan üstün olduğuna inanmış olmalarıdır. Kendi sistemlerinin mükemmel olduğunu düşünen ve kurdukları bu sistemin değişmesine yönelik her türlü teşebbüsü sakıncalı bulan Osmanlılar, XIX. yüzyılın ortalarında Tanzimat’ı ilan ederek sistemde köklü bir değişikliği bütün dünya âlemine duyurmuş oldular. Bu tarihten itibaren Osmanlıların gerçekleştirdiği yenilik ve reformlarda Avrupalıların etkisi gittikçe artan bir şekilde görülmeye başladı. Tabii bu Avrupa, Güney değil Kuzey Batı Avrupa’ydı.

Dünya Ekonomisinin Kalbi: Akdeniz

Osmanlıların en güçlü olduğu XVI. yüzyılda Akdeniz hem bir Türk gölü ve hem de Avrupa dünya ekonomisi ve ticaretinin merkeziydi. Fernand Braudel